

УКРАЇНА В СИСТЕМІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КООРДИНАТ

Значення подій і явищ у сучасному світі полягає в тому, що в них відобразилися кардинальні зміни у геополітичному просторі: розпався Радянський Союз, змінився суспільно-політичний устрій у колишніх соціалістичних країнах Центральної та Східної Європи, об'єдналася Східна і Західна Німеччина, активно розширюється Північноатлантичний альянс, економічно і політично інтегрується, хоча й не без труднощів, Європейський союз.

10.1. Геополітичне становище

У новому геополітичному просторі з'явився ряд нових незалежних держав, які свого часу входили в зону сухопутної могутності. Серед них — Україна. На міжнародну арену Україна, зважаючи на її геополітичні характеристики, вийшла помітним державним суб'єктом у світовій розстановці сил. В Україні, в Карпатах, розташований географічний центр Європи, в Криму — геополітичний полюс Євразії. За площею (603,7 тис. кв. км) Україна посідає друге місце в Європі, поступаючись лише Росії. За кількістю населення Україна посідає шосте місце в Європі (після Росії, Німеччини, Італії, Великої Британії та Франції).

У світовій ієрархії країн Україна перебуває у другому ешелоні як середня за індексом людського розвитку держава, якій однаково далеко як до найбагатших та найпотужніших країн, так і до тих, що є найбіднішими на планеті.

Міжнародні контакти українського народу мають глибокі традиції, які сягають своїм корінням у глибину століть. Полі-

тична історія переконливо свідчить: спілкування українського народу з іншими було більш інтенсивним в період повної або неповної державності. Також і світ більше проявляв до неї інтерес в період державності, а в часи бездержавності Україна опинялась на периферії міжнародних контактів. У період найвищого розквіту Київської Русі столий Київ вважався третім за величиною європейським містом після Константинополя і Кордови. Налагодження економічних і культурних зв'язків з Візантією ввело Давньоруську державу в коло передових євразійських країн. За часів Богдана Хмельницького, коли вирішувалось завдання створення незалежної Української держави, до якої мали увійти всі етнічні українські землі, Чигирин — столиця козацької держави — став визначним центром міжнародного життя. В Україну прибували посольства з Росії, Польщі, Молдови, Швеції, Австрії. Натомість до цих країн в'їжджали українські місії та посольства. Навіть за часів Радянського Союзу, коли наша держава мала обмежені можливості проводити власну зовнішню політику, Україна була членом ООН, в країні сформувалася ціла плеяда дипломатів зі світовим ім'ям.

І все ж справжньою датою народження сучасної зовнішньої політики України слід, очевидно, вважати 16 липня 1990 р., коли Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет. Прийняттям Декларації було зроблено перший, надзвичайно важливий крок до реального міжнародного визнання України. У цьому історичному документі нашу державу було проголошено суб'єктом міжнародного права та рівноправним учасником міжнародного спілкування, вперше заявлено про безпосередню участь України в загальноєвропейському процесі та європейських структурах. Розвиваючи положення цього документа, Верховна Рада 24 серпня 1991 р. прийняла Акт проголошення незалежності України, остаточно утвердивши принцип зовнішньополітичної самостійності.

Практична реалізація цього принципу відразу поставила питання про формування засад зовнішньої політики.

З позиції класичної геополітики українську геостратегію нині характеризують і дві головні парадигми: євразійська та євроатлантична (до яких пізніше долучилася і третя — чорноморська), що зумовлено специфікою геополітичних координат

України, її належністю водночас до двох регіонів — Європи та Євразії і до того ж її периферійним положенням у кожному з них.

Що стосується Чорноморської парадигми, то це насамперед регіональна і геополітична політика України в Криму. Тут необхідно навчитись жити і цивілізовано працювати з ісламом — рівноправною релігією в своїй країні, з кримськими татарами — корінним народом у своїй країні, з Туреччиною — сильним цивілізованим сусідом. Маємо уникати як косівського, так і чеченського конфлікту.

Після століть спілкування із зовнішнім світом здебільшого “опосередковано”, крізь призму чужих інтересів та іншої, політично більш розвиненої свідомості (польської, російської, німецької), перед Україною постало завдання віднайти свою геополітичну ідентичність, усвідомити себе у глобальному контексті і в контексті розвитку світової цивілізації, визначити, в чому полягають її пріоритети, реальні національні інтереси і виробити стратегію і тактику реалізації останніх.

Ключовою тезою Декларації про державний суверенітет є та, що Україна має намір бути “постійно нейтральною і без’ядерною державою, яка не бере участі у військових блоках”. “Нейтральний позаблоковий статус” держави підтверджено в Акті проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.

Реальна геополітична ситуація показує, що Україна не може дотримуватися “чистого нейтралітету” через відсутність економічної стабільності, самодостатності в забезпеченні своєї національної безпеки, які мають бути атрибутами посправжньому авторитетної держави. Україна поки що не є такою. Україні на практиці довелося відмовлятися від нейтрального статусу. Про це свідчить, зокрема, підписана 1995 р. в рамках СНД угода про об’єднану систему ППО, домовленість з Росією про розташування на українській території російського Чорноморського флоту. Неможливість для України стати нейтральною державою де-факто актуалізувала питання дотримання не так нейтралітету, як позаблокового статусу. Однак для того щоб позаблоковість не призвела до відмови від повномасштабної участі в загальноєвропейських процесах і не перетворилася на м’яку форму ізоляціонізму,

перед Україною постало інше завдання — вести широкий діалог і налагоджувати співробітництво з провідними країнами світу, визначити стратегію і тактику своєї зовнішньої політики.

Геостратегічне становище України вивело її на багатовекторність у зовнішній політиці. І хоча такий курс дозволяє Україні певною мірою підтримувати зв'язки з багатьма державами, але поступово почали даватися знаки його неадекватності. Актуальною стала потреба завершити дискусію про “багатовекторність” української політики.

Здійснюючи зовнішню політику, Україна прагнула виокремити країни, які є для неї стратегічними партнерами. За останні роки стратегічними проголошені відносини України з 19 країнами світу. За міжнародним критерієм стратегічне партнерство — це, по-перше, наявність принципово важливих для країн-партнерів стратегічних цілей; по-друге, наявність спільних поглядів з ключових проблем міжнародної політики, глобального і регіонального розвитку. Виходячи з цих критеріїв, Україна реально могла б мати стосунки стратегічного партнерства максимум з 3–5 державами. За визначенням експертів, до країн, співпраця з якими має для України стратегічне значення, слід віднести насамперед Росію, Сполучені Штати Америки, Німеччину і Польщу. І лише з Польщею стратегічне партнерство набуває рівнозначного, а не асиметричного, як з першими трьома країнами, характеру. Практика показала, що слід відмовитись від довільного використання терміна “стратегічне партнерство” і проголошення нових стратегічних партнерів. Важливо наповнювати реальним змістом відносини з державами, стратегічне партнерство з якими визначене відповідними угодами, поглиблювати політичний діалог, економічне, військове і військово-технічне співробітництво, посилювати інформаційне забезпечення розвитку цього процесу.

Магістральні вектори сучасної української зовнішньої політики, місце і роль України в геополітичному просторі на практиці визначено Конституцією України та відповідними законодавчими актами. Важливо не абсолютизувати геополітичне становище країни, а всебічно розширювати її можливості в реалізації національних інтересів та цілей в системі міжнарод-

них відносин. Перспективи становлення України як активно-го дієздатного суб'єкта міжнародних відносин насамперед пов'язані з її об'єктивною зацікавленістю і геополітичним обов'язком брати участь у політичних і економічних трансформаціях двох регіонів — Росія і Захід — у гармонізації взаємозв'язків між цими регіонами.

У геополітичному плані це означає стратегічне партнерство з Росією, інтеграція в європейські і євроатлантичні структури, співробітництво з країнами Центральної та Східної Європи.

10.2. Євразійська парадигма геостратегії України

Характеризуючи відносини України і Росії, слід виходити з того, що їх успішний розвиток залежить від переведення цих відносин у русло стабільної системи міжнародного співробітництва, міжнародно-правових актів. Тривалий час цей процес відбувався повільно, суперечливо і насамперед в економічній сфері. Росія — найважливіший торговий партнер. Україна ще довгий час гостро відчуватиме нестачу енергоресурсів, потребу в ринках збуту своєї продукції. Загострення стосунків відбувається здебільшого через проблему заборгованості. Все ще не спрацьовує належним чином Програма економічного співробітництва України і Російської Федерації на 1998–2007 рр., численні угоди з економічних питань. Проте останнім часом намітились конструктивні підходи урядів двох країн до вирішення питань міждержавного співробітництва.

Україна є найбільшим споживачем російського газу в Європі. Якщо Європа споживає 110–120 млрд куб. м російського газу, то тільки одна Україна — 55–60 млрд куб. м. І які б проекти диверсифікації не пропонувались, Росія залишається для України найпотужнішим постачальником енергії. Труднощі у вирішенні цих питань пояснюються тим, що постачання нафти і газу Україні для Росії давно вже стало не економічною, а політичною проблемою. Росія пом'якшила свою позицію стосовно українських газових боргів (на початку жовтня 2001 р. прем'єри двох країн підписали міжурядову угоду, якою врегульована ця проблема), адже їй самій не вигідно

впроваджувати в свідомість українців образ країни як непримиреного, ненаситного лихваря. Водночас Росія проникатиме в українську економіку, щоб диктувати Україні свою політику зсередини.

У політичній сфері відносини України і Росії визначатимуться встановленням дружніх, партнерських відносин двох рівноправних суверенних держав, дотриманням Договору про дружбу, співробітництво і партнерство України і Росії (підписаний президентами у травні 1997 р. і ратифікований парламентами наприкінці 1999 р.), який не тільки відображає об'єктивні реалії, а й спрямований у майбутнє, націлений на розвиток добросусідського, взаємного співробітництва в ХХІ ст. Суттєвий вплив на україно-російські відносини справляє внутрішньополітична ситуація в самій Росії. Після відставки Б. Єльцина і обрання В. Путіна Президентом Російської Федерації Росія вступила в новий етап свого розвитку. Його особливість полягає в прагненні нинішнього президента Росії відновити сильну федеративну державу, яка б відігравала роль одного з "полюсів сили" у геополітичній структурі світу. Вибори в Державну Думу Росії (грудень 2003 р.) показали, що, зміцнивши свої позиції в Думі, російський президент є єдиною реальною силою в Росії. Саме він буде визначати і визначає магістральні напрями внутрішньої і зовнішньої політики Російської Федерації.

У відносинах з Україною нове російське керівництво, як свідчать його дії, реалізує більш визначений, більш прагматичний і більш жорсткий підхід на всіх рівнях виконавчої влади суб'єктів господарської діяльності.

У психологічному аспекті слід враховувати, що більшість громадян Росії розглядає Україну не як незалежну державу, а як тимчасове державне утворення, яке рано чи пізно опиниться в межах Російської Федерації. До цього слід додати, що в окремих виступах російських політиків радикального спрямування, у деяких працях, що публікуються в сучасній Росії, не визнається її статус незалежної самостійної держави, навіть пропонуються засоби розчинення її в Євразійській (в центрі якої стоїть Росія) імперії.

Росія є нашим великим сусідом. Україна покликана співробітничати з Росією. Україно-російські відносини мають бути

відносинами двох рівноправних суверенних держав, які на основі норм міжнародного права намагаються по можливості розширювати сфери співробітництва і звужувати сфери конфронтації. Росія бачить Україну як форпост своїх зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних інтересів. Географією і історією України відведена роль країни, через яку із Заходу на Схід будуть йти новітні технології, а зі Сходу на Захід — стратегічні ресурси. Росія давно зрозуміла, що їй не обійтись без України для реалізації своїх геополітичних завдань, однаково як і Україні належить виходити з того, що їй не варто нехтувати співробітництвом з Росією. Саме дефіцит взаєморозуміння є тим окислювачем, який постійно руйнує україно-російські будівлі, в яких ще зберігся міцний старий фундамент і великі ресурси роботи в майбутньому. За визначенням експертів, україно-російські відносини — це взаємовідносини двох рівноправних суверенних держав, які на основі норм міжнародного права намагаються по можливості розширювати сфери співробітництва і звужувати сфери конфронтації. У січні 2003 р. президентами двох держав у Києві підписано Договір між Україною і Російською Федерацією про україно-російський державний кордон, а 24 грудня того ж року — Договір між Україною і Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки, тим самим була знята так звана проблема коси Тузла.

На півночі поліські землі України межують з Республікою Білорусь. Це справді кордон дружби і добросусідства двох братніх народів, яких еднає історія, близькість мови і менталітету. Як і Україна, Республіка Білорусь, переборюючи економічні труднощі, поступово реформує свою економіку на шляхах ринкової трансформації. Проте, на відміну від України, Білорусь не має застарілих галузей важкої індустрії: після війни тут динамічно розвивалась радіоелектроніка, транспортне машинобудування, хімічна промисловість, нафтопереробна тощо. Водночас, практично не маючи завершених виробництв, сусідня держава більше залежить від російського ринку, кооперативних зв'язків, що створює об'єктивні умови для інтеграційних процесів.

Україно-білоруське співробітництво розвивається без особливих проблем у різних галузях. Підписано Договір про спіль-

ний державний кордон між обома країнами, Договір про дружбу, добросусідство і співпрацю, кілька десятків двосторонніх угод становлять нормативно-правову базу багатосторонніх україно-білоруських відносин. Зрештою, Україна прагне виробити стосовно Білорусі збалансовану стратегію, яка повинна відповідати геополітичним та гео економічним інтересам України, а з другого боку — сприяти розвитку і поглибленню добросусідства та співпраці.

Як відомо, Росія і Білорусь, найтісніше поєднані одна з одною в рамках СНД, стали на шлях створення Союзної держави. Процес цей відбувається складно, суперечливо, потребує продуманих дій. Становлення реального Союзу потребуватиме багато часу, оскільки він не може відбутися без уніфікації законодавства і фінансово-економічної системи держав. До спільного об'єднання Росія і Білорусь запрошують і Україну. Україна як пріоритетні висуває економічні зв'язки — основу поглиблення співдружності союзу трьох братніх слов'янських народів. Конструювання відносин Росії з Україною і Білоруссю є одним із найсерйозніших випробувань російського суспільства на демократизм і спроможність органічно ввійти до світового співтовариства на основі дотримання загальноприйнятих норм міжнародних відносин.

Успішно розвивається на взаємовигідних умовах співробітництво Молдови з Україною. Україна і Молдова багато в чому мають і близькі геополітичні інтереси, і спільні проблеми: Україна — в Криму, а Молдова — у Придністров'ї. Керівники Молдови неодноразово зазначали, що тісні партнерські зв'язки з Україною мають для їхньої країни стратегічне значення.

Україна також зацікавлена в тому, щоб відносини із сусідньою державою розвивались комплексно, динамічно. Суто економічний інтерес примножується геополітичним становищем Молдови, існуванням в ній відверто прорумунських настроїв, а також великою українською діаспорою (лише в Придністров'ї живе понад 200 тис. етнічних українців).

Для нормалізації обстановки в регіоні винятково важливого значення набуває Меморандум про врегулювання конфлікту в Придністров'ї, який підписано за активної участі України. У зовнішній політиці парламент, президент, уряд Молдови зосереджують зусилля на зміцненні зовнішньополітичних

зв'язків, всебічному розвитку добросусідських відносин з найближчими сусідами — Росією, Румунією, Україною та іншими країнами. Нині Молдова є повноправним членом ООН і Ради Європи, плідно співробітничає з ОБСЄ і Європейським союзом, а також з НАТО в рамках програми “Партнерство заради миру”. Під час офіційного візиту Президента Республіки Молдова В. Вороніна в Україну в травні 2001 р. президенти двох держав підписали Спільну заяву, де визначено головні пріоритети і завдання українсько-молдовського співробітництва в соціально-політичній та торговельно-економічній сфері, взаємодії в рамках міжнародних організацій та форумів. Україно-молдовські відносини залишаються стійкими, дружніми, зваженими.

При цьому слід виходити з того, що поєднання, гармонізація відносин як з Росією, іншими країнами СНД, так і Заходом є жорстким імперативом для України як сьогодні, так і на перспективу.

10.3. Україна, Європа, Євроатлантика

Європейський вибір України був визначений на етапі формування основ зовнішньої політики нашої держави. Грунтувався цей вибір на її життєво важливих інтересах, історичному прагненні українського народу бути невід'ємною частиною єдиної Європи.

Доктринально Україна поділяє концепцію нової Європи, в основі якої стоять Європейський союз, Рада Європи та Організація Північноатлантичного договору. Саме ці інституції є ключовими ставками в європейському курсі України.

Україна намагається бути надійним партнером і пропонує свою допомогу у вирішенні європейських проблем. Це її право і обов'язок як невід'ємної частини Європи, адже безпека Європи — це безпека України.

Європейський союз на час здобуття Україною незалежності став одним з потужних світових лідерів ХХІ ст., своєрідним дороговказом для інших країн, що складають людську цивілізацію. Його п'ятнадцять країн-членів (Австрія, Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Іта-

лія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція, Швеція) з населенням близько 400 млн чоловік і ВВП 10 трлн доларів здійснюють, долаючи наявні перешкоди, послідовний перехід до економічного і політичного об'єднання і створення унікального міждержавного співтовариства з єдиним громадянством, кордонами, грошовою одиницею, внутрішньою і зовнішньою політикою.

У жовтні 2002 р. конвент, у складі якого 105 представників національних урядів, національних парламентів країн — членів Європейського союзу, обнародував проект “Конституції Європи”. Проектом передбачається: введення інституту президентства Європейської ради, зміцнення присутності Європейського союзу на світовій арені, можливість виходу тієї чи іншої країни зі складу ЄС за власним бажанням, подвійне громадянство. Європейська конституція має діяти впродовж 50 років з часу її прийняття. Проте процес прийняття європейської конституції відбувається складно. Це засвідчив саміт Євросоюзу в Брюсселі (грудень 2003 р.), який через виявлені протиріччя в підході до ряду принципових положень цього документа (механізм голосування, устрій ЄС після прийняття в нього в 2004 р. 10 нових членів), не зміг схвалити запропонований проект.

Після того як на початку 90-х років Європейський союз визначив 13 країн (Чехія, Польща, Угорщина, Словаччина, Словенія, Латвія, Литва, Естонія, Кіпр, Мальта, Болгарія, Румунія, Туреччина), які могли претендувати на повноправне членство в ньому, зона стабільності, економічного і соціального добробуту почала наближатися до українських кордонів. Україна, усвідомлюючи себе невід'ємною частиною європейського простору, задекларувала намір стати повноправним членом ЄС. 14 червня 1994 р. в Люксембурзі була підписана, а 1 березня 1998 р. після ратифікації усіма державами — членами ЄС набула сили Угода про партнерство і співробітництво між Європейським союзом і Україною. У грудні 1999 р. Європейська рада (найвищий орган ЄС) затвердила спільну стратегію Європейського союзу щодо України. Стратегією, розрахованою на чотири роки, було закладено засади співпраці з державою, яка не є безпосереднім претендентом на вступ до Союзу. Цей програмний документ хоча

і не стверджував, що Україну в недалекому майбутньому запросять стати повноправним членом ЄС, водночас передбачав підтримку процесу демократичних і економічних перетворень в ній, її внутрішньої та зовнішньої політики, правових основ.

Угода про партнерство та співробітництво, Спільна стратегія визначили критерії, що їх у найближчі 10–15 років має досягти Україна в своєму розвитку, щоб довести свою готовність стати членом ЄС. Йдеться: а) про стабільність інститутів, які гарантують принципи демократії і законності в країні; б) наявність ефективно функціонуючої ринкової економіки, її конкурентоспроможності; в) прийняття законодавчого надбання Союзу, а це майже 80 тисяч сторінок, які містять норми європейського права. Отже, відносини України з Європейським союзом передбачають, з одного боку, всебічне входження України до європейського політичного, правового, економічного простору, а з другого — визначення політики ЄС щодо України, підтримку державами Європи стратегії інтеграції України до ЄС.

Протягом перших дванадцяти років незалежності України її взаємовідносини з Європейським союзом нагадують скоріше наміри, а не угоду про входження України до європейського політичного, правового, економічного простору. Владним структурам належить активізувати свої дії по розвитку цих відносин. Останнім часом помітні тенденції зближення України та Євросоюзу. Насамперед у сфері зовнішньої політики, безпеки, військового та військово-технічного співробітництва. При цьому слід мати на увазі, що членство в ЄС обумовлено неминучою вимогою делегування частини придбаного останнім часом національного суверенітету на рівень його наднаціональних органів. Цей скритий від поверхового погляду підтекст “європейського вибору” України не став предметом дискусії в суспільстві у зв’язку з “європейською інтеграцією” України, не кажучи вже про офіційні заяви.

Початок ХХІ ст. поставив Україну перед необхідністю визначитися з рядом проблем. Серед них — здатність підтримувати високу репутацію у Раді Європи, повноправним членом якої вона стала 9 листопада 1995 р., підписавши Євро-

пейську конвенцію з прав людини та Статут Ради Європи. З того часу відносини України з цією міжнародною організацією перебувають у перманентній напрузі. Рада Європи постійно і безспідставно констатує затягування прийняття відповідних законів, порушення демократичних свобод і прав людини в Українській державі.

Важливою складовою зовнішньополітичної діяльності України з перших років її незалежності стала участь у всесвітніх міжнародних організаціях. Головні зусилля України на цьому напрямі зосереджувалися насамперед на реалізації цілей, що випливали з Конституції держави, програмних зовнішньополітичних документів. Це насамперед використання засобів багатосторонньої дипломатії для захисту національних інтересів України, зміцнення гарантії її незалежності та територіальної цілісності, залучення зовнішніх чинників для здійснення ринкових реформ, стабілізації економіки, прискорення її інтеграції у світову господарську систему.

Як держава-засновник Організації Об'єднаних Націй, Україна розвивала і примножувала досвід і традиції, отримані нею за час попередніх років активної участі в діяльності ООН та її спеціалізованих установ. Підтвердженням авторитету України в цій міжнародній організації стало, зокрема, обрання її представника 1997 р. Головою 52-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. Україну також було обрано до складу непостійних членів Ради Безпеки ООН на 2000–2001 рр., що засвідчило зростання її ролі як активного і впливового учасника глобальних та регіональних процесів сучасності.

Відносини України з НАТО визначені її участю в Програмі “Партнерство заради миру” і Хартією про особливе партнерство, підписаною 9 липня 1997 р. в Мадриді, Державною програмою співробітництва України з НАТО до 2004 р., затвердженою Указом Президента України від 27 січня 2001 р. Проте до останнього часу розглядалися крізь призму наслідків балканської війни. Владні структури України, політичні сили всіх напрямів однотайно засудили військові бомбардування Югославії, хоча виявили різні підходи до взаємовідносин з Альянсом у майбутньому.

Нагадаємо, що Північноатлантичним договором, який підписано у Вашингтоні 4 квітня 1949 р., засновано Альянс

(НАТО), тобто союз, покликаний забезпечити колективну оборону його членів. Державами — членами НАТО є: Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Сполучені Штати Америки, Туреччина, Угорщина, Франція, Чехія.

У міру врегулювання югославської кризи, пом'якшення її напруженості відносини України з НАТО почали повертатися в колишнє русло, що засвідчили офіційні візити до Києва Генерального секретаря НАТО Дж. Робертсона в лютому 2000 р. та в липні 2002 р., під час яких він підтвердив ставлення Альянсу до України як до одного з ключових елементів системи безпеки в Європі. Україна прагне прийняти безпосередню участь у реалізації Пакту стабільності на Балканах і Проєкту про європейські сили швидкого реагування.

Стримуючим чинником у відносинах України з НАТО стало суперечливе ставлення до цього процесу з боку не лише політичних сил, різних владних структур, а й громадян України. Соціологічні дослідження, проведені в усіх регіонах України, показали, що в очах майже половини українських громадян НАТО являє собою агресивний військовий блок. Третина українського населення розцінила натовське бомбардування Югославії агресією, а майже кожен п'ятий — воєнним злочином. Половина людей переконана, що Україна ніколи не повинна приєднуватися до НАТО, чверть — що повинна приєднатись через 5–10 років, а майже кожен десятий — що лише через 10–15 років. Лише трохи більше 4 відсотків українців визнали НАТО провідною організацією у справі забезпечення безпеки в Європі, тоді як Організації Об'єднаних Націй таку роль відвели 39,3 відсотка. Як наслідок при виборі бажаного варіанта співіснування з НАТО, який найбільшою мірою відповідав би інтересам України, майже половина її громадян визнала за краще обрати нейтральний позаблоковий статус країни. Позиція більшості населення, таким чином, суттєво розійшлася з позицією політичного керівництва держави, яке в Державній програмі співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору на період до 2004 р. задекларувало, що Україна розглядає НАТО як найефективнішу структуру колектив-

ної безпеки в Європі. Початок ХХІ ст. поставив перед державною владою дилему — або узгодити свій стратегічний курс із настроями співвітчизників, або переконати своїх громадян у доцільності поглиблення співпраці з Альянсом.

Україна послідовно виявляла прагнення підтримувати тісні відносини зі США як могутньою наддержавою, статус якої визначається їх економічною і військовою могутністю, впливом на міжнародні фінансові організації, лідерством у розробці і впровадженні новітніх технологій. Однак налагодити партнерські і довірчі відносини зі США вдалося не одразу. У перші роки незалежності України давалися ознаки певна настороженість Вашингтона стосовно Києва, домінування в україно-американських відносинах стереотипів минулого, сумніви частини американського істеблішменту щодо здатності України проводити власну, незалежну політику. Такі настрої вдалося подолати лише після того, як Україна на практиці довела, що вона є передбачуваним і послідовним партнером.

Об'єктивно Сполучені Штати Америки зацікавлені (і це відповідає їхнім стратегічним інтересам) в тому, щоб Україна розвивалась як демократична країна, увійшла в європейські структури як держава-партнер, зберігала незалежність. З приходом до влади у 2000 р. президента США Дж. Бушамолодшого відкрилися нові передумови поглиблення україно-американських відносин. Нова адміністрація США задекларувала намір проводити щодо України прагматичну лінію, яка має залежати від успіху політичної стабілізації і економічних реформ у ній. За словами С. Пирожкова, директора Інституту проблем міжнародної безпеки, ця адміністрація США буде продовжувати оцінювати країну крізь призму реформ в Україні, насамперед економічних, демократичних і у векторі зовнішньополітичної діяльності. Маються на увазі відносини з ЄС і україно-російські відносини. Як свідчить Кондоліза Райс, радник Президента США з питань національної безпеки, США не розглядають Україну як міст між Росією і Європою, але відзначають особливу роль України як великої європейської сили. І ще: “Україна і Росія мають право претендувати на те, щоб бути невід’ємними частинами майбутньої об’єднаної Європи. Для європейської стабільності

важливі добрі стосунки України і Росії, враховуючи схожість їхньої долі”.

Стосовно економічних відносин, то український ринок, як і раніше, цікавить США настільки, наскільки американський капітал знаходить його привабливим. Поставки товарів з України до США складають 3,8, імпорт — 3,4 відсотка. США посідають перше місце серед іноземних інвесторів в економіку України — 500 млн доларів, хоча це й значно менше американських інвестицій в інші країни. В одну лише Польщу США вклали близько 6 млрд доларів. Саме США відіграли провідну роль в істотному обмеженні зовнішнього фінансування України, перед тим призвичаївши її як наркомана до голки. Надзвичайно потрібні в Україні під час гострої фінансової кризи запозичення були отримані з великим запізненням. Палко схвалили США вихід України з “ядерного клубу”: одним розчерком пера Україну після деякого її опору викреслили з числа ядерних держав світу, в якому, як свідчить досвід (в тому числі й досвід останнього часу) сила є основним аргументом.

Із самого початку незалежності Україна орієнтувалась на тісне співробітництво із західноєвропейськими державами, насамперед з Німеччиною, яка на той час вирішувала складне завдання — намагалась “прив’язати” до Європи Росію. Свої відносини з Україною, як це робили і США, вона розглядала крізь призму відносин з Росією. Лише з 1993 р. відносини з Україною розглядаються у ФРН як окремий і самостійний напрям зовнішньої політики, що засвідчила готовність федерального уряду сприяти вирішенню проблем нашої держави. Для України це стало важливою моральною підтримкою. Адже саме Німеччина як політичний і економічний лідер серед західноєвропейських країн може найбільш суттєво підтримати прагнення Української держави стати повноправним членом Європейського союзу. Зокрема, група економічних консультантів цієї країни завершила програму “Україна: економічні реформи за 1000 днів”, схвалену урядом та економічними експертами України. Німеччина висловила намір виділити кошти для компенсації оплати праці тих, хто в роки Другої світової війни примусово працював на її території.

Традиційними стали україно-німецькі політичні консультації на найвищому рівні. Під час консультацій, що відбулися в червні 2000 р. в Лейпцигу, було обговорено широке коло проблем, зокрема зовнішньої політики та культурного співробітництва, економічної та фінансової співпраці, перспективи подальшого співробітництва у сільському господарстві, питання екології та проблеми ядерної енергетики, військове та військово-технічне співробітництво, боротьби з організованою злочинністю. У політичній і економічній сфері перспективним бачиться співробітництво з Великою Британією, Францією, Італією, Нідерландами, іншими західноєвропейськими країнами.

10.4. Україна та держави Центральної і Східної Європи

Паралельно з європейським і євроатлантичним розвивався і регіональний напрям зовнішньої політики України. Активізація співробітництва на регіональному рівні є важливою тому, що це для України — один з найреальніших шляхів до нової Європи. Тісне співробітництво з країнами Центральної та Східної Європи, використання євроінтеграційного досвіду цих країн важко переоцінити. З другого боку, зміцнення лідируючих позицій України в регіоні дозволяє їй використовувати співробітництво з європейськими і євроатлантичними структурами для утвердження в ролі сполученої і синхронізованої ланки між Сходом і Заходом. Саме тому регіональний вимір завжди був і залишається одним із пріоритетів зовнішньої політики України.

Останнім часом після тривалої байдужості одне до одного позитивні зрушення, хоча не так активно, як того вимагають реальні обставини, відбуваються у відносинах України з державами Центральної і Східної Європи, зокрема з тими, з якими Україна має спільні кордони.

Динамізмом, інтенсивністю регулярних контактів на рівні глав держав позначені україно-польські відносини, які за прогнозами стануть фундаментом стабільності у цьому регіоні. Наші народи вважають за краще вдивлятися не в минуле,

в якому україно-польські відносини характеризувались переважно ворожістю і недовірою, а в майбутнє. Саме на це спрямована Декларація про україно-польське “примирення”, підписана президентами двох країн. Зауважимо при цьому, що рівень президентських відносин суттєво не позначається на всіх інших рівнях україно-польських відносин. Практично відсутнє співробітництво між Верховною Радою України і польським сеймом, припинили свою діяльність україно-польський форум, Міжнародна рада з питань регіонального та транс прикордонного співробітництва. І хоча за великим рахунком стратегічні інтереси України і Польщі збігаються: обидві держави прагнуть інтегруватись в Європу (Польща в цьому процесі значно випереджає Україну), проте входження Польщі до Європейського союзу ставить перед україно-польськими відносинами нові випробування, які нашим державам ще належить подолати.

Непростими є україно-румунські відносини. Все ж спільне прагнення двох держав до їх нормалізації, а також наміри Румунії до інтеграції в європейські та євроатлантичні структури сприяло підписанню базового політичного Договору про дружбу і співробітництво України і Румунії. Україна і Румунія відмовляються від взаємних територіальних претензій і підтверджують суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність своїх кордонів. Північна Буковина і острів Зміїний на Чорному морі назавжди залишаються у складі України. Про розмежування континентального шельфу Київ і Бухарест передбачили домовитись найближчими роками.

Успішно розвиваються відносини з Болгарією, Угорщиною, Словаччиною.

Україно-болгарські відносини не затьмарюють ні територіальні претензії, ні історичні обрії, хоча в країні періодично виникає політична криза, і особливо позначився на її розвитку затьнятий економічний спад, з яким ця країна зіткнулась кілька років тому. Проте протягом останніх років внутрішній валовий продукт Болгарії має тенденцію до зростання. На зростання валового продукту позитивно впливає політична стабільність. Перемога на парламентських виборах (серпень 2001 р.) Національного руху, який очолив колишній цар Сімеон II і який став прем'єр-міністром, і обрання Президен-

том Болгарії лідера соціалістів Г. Пирванова створює нестандартну політичну ситуацію в цій країні. Проте політична програма Національного руху суттєво не відрізняється від програми Союзу демократичних сил. Це — вступ Болгарії до ЄС і НАТО, боротьба з корупцією, реформа законодавства.

Відносини України з Угорщиною розвиваються стабільно по висхідній. Саме з Угорщиною (першою з усіх сусідніх держав) у травні 1993 р. було підписано і ратифіковано Договір про основи добросусідства і співробітництва. Угорщина активно сприяла вступу України до Ради Європи. В новому геополітичному становищі, зумовленому обмеженою доступністю Австрії після того як остання стала членом Європейського союзу, нестабільною ситуацією в Югославії, Україна стає для Угорщини найбільш надійним партнером.

Між Україною і Словаччиною склалося економічне і культурне співробітництво, яке має всі підстави для динамічного розвитку. Два народи близькі за способом життя, менталітетом, що створює надійні підвалини для обопільного партнерства і добросусідства. 1993 р. було підписано Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Словацькою Республікою та Україною. Україні відводиться важливе місце у зовнішній політиці Словаччини. Для Словаччини Україна стала серйозним торговим партнером у Центральноевропейському регіоні. Політична зацікавленість двох держав підкріплюється спільними економічними інтересами. На саміті у Празі (листопад 2002 р.) Словаччина запрошена до членства в НАТО. 2004 р. країна може стати членом Європейського союзу. Досвід інтеграції Словаччини у європейські та євроатлантичні структури уважно вивчається в Україні.

Як добросусідські і дружні можна оцінити відносини України з Чехією, хоча Чехія і не є безпосереднім сусідом нашої країни. В Україні уважно спостерігають за процесом політичних та економічних перетворень, визначенням стратегічного курсу цієї держави. Україна підтримала прагнення Чехії увійти в НАТО (проте виступила проти розміщення на території цієї та сусідніх центральноевропейських країн, яких прийнято до НАТО, ядерної зброї).

Україна наполегливо шукає своє місце в новому геополітичному просторі, як і відповіді на доленосні, нерідко супе-

речливі питання: що краще для України — бути позаблоковою чи нейтральною державою, вести багатовекторну або двовекторну політику чи розраховувати на стратегічних партнерів.

У зовнішній політиці України як на східному (точніше північно-східному), так і на західному напрямі настав новий етап. Виявились ознаки переорієнтації української зовнішньої політики на Схід у вигляді нормалізації українсько-російських відносин відповідно до економічних потреб, як і відповідно до реальних можливостей обох країн. Навпаки, у відносинах із Заходом означився певний регрес, особливо внаслідок “касетного скандалу”, коли були оприлюднені розшифровки диктофонних записів у кабінеті глави держави, таємно зроблені одним з офіцерів Служби безпеки. Прагнення України стати повноправним членом Європейського союзу не знаходить адекватного відгуку з боку ЄС, який не виявив зацікавленості в переході у своїх відносинах з Україною від партнерства до надання їй статусу асоційованого члена.

Перед Україною постало завдання знайти ефективніший шлях реалізації своїх національних інтересів, надати для цього нове дихання українсько-російському стратегічному партнерству, зробити більш прагматичною, орієнтованою на економічний результат, європейську політику, зокрема досягти статусу асоційованого члена в ЄС і, нарешті, налагодити активний і конструктивний діалог зі Сполученими Штатами Америки.

Україна усвідомила себе як дійсно незалежна держава, з чим не можуть не рахуватись ні на Сході, ні на Заході. Росія зрозуміла нарешті, що Україна дійсно стає цивілізованою державою, що зупинити цей процес неможливо. Рівень відносин із Заходом, який існував до останнього часу, виявився вичерпаним. Постала задача віднайти для них “новий формат”, “новий алгоритм”, зробити це у двосторонньому порядку.

Україна покликана законодавчо визначити і настійно впроваджувати в життя, враховуючи напрацьований досвід незалежного розвитку, цілісну зовнішньополітичну стратегію. Виходячи з цього треба мати на увазі:

Перше. Перспективи становлення України як активного дієздатного суб’єкта міжнародних відносин визначені її заці-

кавленістю і прагненням однаковою мірою брати участь у житті Євразійського і Європейського регіонів і сприяти гармонізації відносин між ними. Зауважимо, що без успішного здійснення політичних реформ, нарощування економічного потенціалу і підвищення життєвого рівня населення не буде можливою ні повноцінна і довготривала нормалізація відносин України з Росією, ні інтеграція її в європейські і євроатлантичні структури, ні регіональне самоутвердження нашої держави в Центральній-Східній Європі.

Друге. У довгостроковому плані Україна, підтримуючи стратегічні відносини з Росією, прагне інтегруватись в європейські та євроатлантичні структури. Північноатлантичний альянс розглядає Україну як невід'ємну складову Європи. Для України відносини особливого партнерства з НАТО (з 27 країн-партнерів такі відносини мають лише Росія й Україна) є передумовою поглиблення взаємодії з країнами — членами Альянсу та наближення до Європейського союзу. Безумовно, швидкість зближення України й ЄС залежить насамперед від зміцнення демократичних засад українського суспільства, розвитку ринкової економіки. Україна має невичерпні надра, найродючіші землі в Європі, могутній виробничий, науковий, кадровий потенціал. Однак в сучасному інформатизованому світі національне багатство пов'язане не з якістю чорноземів, хай і найродючіших у світі, а з засобами організації суспільства. Тобто, перед політичною елітою України постало нагальне завдання визначити і реалізувати державну стратегію розвитку країни. Вченими запропонована в політичній сфері модель соціально-правової держави, в економічній — модель формування ринкової економіки у вигляді науково-технічної доктрини, що базується на інтелектуальному факторі, на розвитку науки та новітніх технологій, відповідає сучасним світовим цивілізаційним тенденціям.

Незалежна Україна, яка перебуває на перехресті стратегічних інтересів великих держав, живе у складній геополітичній ситуації. Вона повинна керуватись концепцією “динамічної рівноваги сил”, яка орієнтує її на забезпечення умов для формування та розвитку дружніх відносин як із Росією, так і з іншими країнами світу. Тому вибір стратегії внутрішньої і зов-

нішньої політики України має доповнюватись гнучкою тактикою і сильною політичною волею щодо реалізації висунутої стратегічної мети. Будь-яка стратегія, будь-який план не можуть здійснитися самі собою. Потрібні цілеспрямовані, рішучі дії владних структур, підтримувані суспільством і спрямовані на те, щоб не тільки закріпити позитивні зміни в економіці України, але й зробити її політично стабільною, економічно потужною, незалежною державою.

10.5. Геостратегія сходження України

Уже понад дванадцять років розвивається Україна як суверенна держава. Проте прискіпливий аналіз проблем, з якими зіткнулася наша країна, її політична еліта в цей час, засвідчує, що далеко не всі складові утвердження молодого української держави в системі міжнародних координат достатньо потужно задіяні. Тому доцільним є з'ясування досягнень та втрат, пов'язаних з варіантами розв'язання практичних завдань геополітичного сходження нашої держави. Адже ейфорія перших років незалежності, зрозумілого нині романтизму державотворців і гарячих сподівань щодо швидкого “входження в Європу”, забезпечення пристойного рівня життя після дистанціювання від Москви змінилися в бік чи не найгірших нарікань. Минулі роки — час втрачених можливостей, період суцільної кризи економіки, політики і моралі.

Цілком зрозумілим є твердження, що для успішного сходження у світовому співтоваристві Україна як незалежна держава має усвідомити себе в широкому геополітичному контексті, співмірно врахувати провідні тенденції розвитку світової цивілізації та розробити відповідну стратегію досягнення бажаного власного становища в континентальному і світовому вимірах.

На період досягнення Україною незалежності докорінно змінилася геополітична ситуація на Європейському континенті та в світі. Зазнала змін система силових координат повоєнного періоду розвитку: розпалася Організація Варшавського договору та його сюзерен Радянський Союз, мирним шляхом і за згоди держав-переможців, безпосередніх сусідів об'єднала-

ся Німеччина, загалом Захід переміг у “холодній війні” зі Сходом. Тим самим торжествує атлантична стратегія, а морська (над)держава отримує зверхність над суходолом Євразійського континенту.

Як наслідок цих змін — зрушення глобального характеру, де з’явився ряд нових суверенних держав, що входили до силового поля, яке уособлювала Москва. Серед них постала й Україна. За своїми геополітичними складовими — територією, населенням, природними ресурсами — Україна вигідно виокремлювалася своїм географічним положенням (в Україні розташований географічний центр Європи), а також наявними економічними, людськими та природними ресурсами, про що вже йшлося у попередніх підрозділах.

Окрім цього, слід відзначити: Україна стала досить помітною складовою світової розстановки сил. Адже чи не найбільш тривожним для близьких та далеких держав став третій у світі за розміром ядерний арсенал України, успадкований від Радянського Союзу. Додамо, що наша країна в період розвалу СРСР мала 700-тисячну армію, яка була найчисельнішою на Європейському континенті після російської армії, а також володіла досить потужним і обтяжливим для народного господарства військово-промисловим комплексом.

Нині доречно постає запитання: як розпорядилася наша держава тими складовими геополітичного становища, що вдалося досягти, і якою ціною для утвердження на політичному ландшафті континенту суб’єкта геополітики — України? Звичайно, необхідним є з’ясування і втрат, упущень, а то й здачі потенційних позицій на шляху геополітичного і гео економічного сходження України.

Слід наголосити, що наша держава не зуміла раціонально розпорядитися багатьма складовими свого військового, економічного, людського потенціалу, а також перевагами власного географічного положення. Скажімо, зберігши щонайменше лише певною мірою свою причетність до держав “ядерного клубу”, Україна змогла б не лише формально належати до країн, що визначають систему військово-стратегічної рівноваги континенту і світу, а й досить потужно впливати на перебіг подій як у близькому оточенні, так і в глобальному вимірі.

Україна, як тепер досить рельєфно видно, втратила в 90-х роках суттєві складові геополітичного та геостратегічного становища. За нашим баченням, тогочасна владна, а скоріше письменницька еліта, яка відзначалася своїм популізмом, не осягнула діалектику змін процесу геополітичного сходження незалежної України. Адже проголошення та обстоювання тих чи інших засад внутрішньої і зовнішньої політики за умов належності України до такого геополітичного формування, яким був Радянський Союз, — це одна справа, тут мали місце одні аргументи і пріоритети. А після розвалу СРСР аргументація та пріоритети політики мали б бути, м'яко кажучи, дещо іншими, тому що формувалося нове, значно відмінне від попереднього, геополітичне середовище.

Врахування ж відчутної різниці нового становища після того як розпався Радянський Союз, як свідчить аналіз документів України (в яких формулювалися зовнішньополітичні засади), не відбулося. Так, проголошені в Декларації про державний суверенітет України 1990 р. три неядерні принципи: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї (читай для інтересів московської метрополії) та інші складові, визначені ще до набуття суверенного статусу Україною, не зазнали принципівих, суттєвих змін з розвалом надпруги, якою був СРСР. Мотиваційні чинники дистанціювання від союзного центру та імперської політики Кремля, визначені в Декларації про державний суверенітет, практично лінійно переносилися в Акт незалежності України, Заяву Верховної Ради 1991 р. про без'ядерний статус України та в Основні напрями зовнішньої політики 1993 р.

Тим самим Україна продемонструвала відсутність стратегічного бачення і належної політичної волі в опануванні реального становища. Українська політична та державотворча еліта не піднялася до рівня вироблення власної геостратегії й стала заручником попередніх підходів і намірів меншовартісного ґатунку. Власне, еволюція перебігу подій від прийняття Акта про незалежність України 24 серпня до Всенародного референдуму 1 грудня й Біловезької угоди 8 грудня 1991 р. є так би мовити лакмусовим папірцем як набуття сили, чіткіших державотворчих обрисів політичною елітою, так і показником її слабкості організаційних і науково-аналітичних

зусиль. Український тогочасний істеблішмент, за невеликим винятком, був здебільшого пасивним спостерігачем, а не локомотивом творення власної держави. Тут, певно, давалися взнаки традиційний конформізм та попереднє історично-традиційне залякування націоналізмом.

Звільнившись від ядерних арсеналів світового масштабу на некрайшій умові, зволікаючи з трансформаційними перетвореннями, хибуючи з обранням зовнішньополітичної стратегії, Україна власними руками пересунула себе як державу потенційно першого ешелону (нехай навіть із замикаючого їх кола) у число країн другого ешелону. Сильна так би мовити козирна карта — військова сила (а в світі завжди це була і ще довго буде залишатися головним чинником впливу) стала враз знеціненою під впливом чорнобильського синдрому та романтизму письменників-політиків.

Слід, певно, уточнити, що, не сповідуючи ідеологію войовничих яструбів, автор лише безпристрасно аналізує неспроможність тогочасної політичної еліти та владного олімпу на адекватність стратегічного бачення подальшого перебігу подій з позицій захисту власної молоді і в багатьох випадках незахищеної країни. Адже в інших держав, щоправда, політично та економічно більш спроможних, набуття незалежного суверенного статусу поставало аргументом на користь взяття значно більшої відповідальності за зміцнення стабільності та безпеки на континенті. Саме так перебирали на себе більшу долю відповідальності свого часу повоєнна Франція, а в останнє десятиліття XX ст. об'єднана Німеччина — ровесниця незалежної України.

Заявивши на весь світ про добровільну відмову від усієї ядерної зброї, Києву з великими потугами доводилося вмовляти держави ядерного клубу на надання нашій державі гарантій безпеки, принизливо виторговувати у Росії бодай дещо пристойніші кошти за вивезені ракети ближнього та дальнього радіусу дії. Дещо пізніше США безпардонно вказували Україні на “недоцільність, за баченням заокеанського партнера”, брати участь у виконанні договірних зобов'язань з Іраном стосовно реалізації Бушерського проекту по будівництву АЕС. Тим самим наша держава не лише втратила мільярдні надходження, але й зайвий раз переконалася в уразливості свого нинішнього становища.

Важливою складовою геополітичного сходження України як суб'єкта міжнародних відносин постає необхідність використання, власне, політико-географічного розташування держави, врахування як сухопутних, морських та інших природних кордонів і соціокультурних зв'язків із сусідніми державами, так і складових інформаційно-комунікативного простору, мережі наземних, водних, морських та повітряних транспортних сполучень.

Рубіжність розташування України, дійсно уразливі та потенційно сильні сторони державотворцями нової історичної доби були далеко не повно зважені, оцінені та використані. Так, закарпатські, буковинські, південнобесарабські землі та півострів Крим, що здебільшого були частиною геополітичного простору СРСР (а в складі України перебувають не надто довго), з набуттям останньою незалежного статусу стали найбільш депресивними територіями. Ці райони потрапили в становище своєрідної гео економічної окремішності, що досить слабо сприяє інтегруванню до загальноукраїнської спільноти. Певна політизація тих чи інших проблем в цих регіонах, як свідчить вітчизняний та зарубіжний досвід, спроможна детонувати відцентрові сили.

Водночас тривалість історичних взаємовпливів українського і російського народів, спільні кордони з більшістю наших сусідів, розгалужені транспортні наземні та водні шляхи сполучень, особливо в перші роки незалежності України, не стали стимулом розвитку тісної співпраці на нових засадах.

У минулому Україна зазнавала то більшого, то меншого впливу з кожного напрямку свого оточення, безпосередніх і дещо віддалених сусідів. Рубіжність розташування України далеко не завжди оберталася перевагами для нашого краю. Досить часто сильніші сусідні держави воліли розчленувати землі України і підпорядкувати собі політично наш народ. Все це мали враховувати українські державотворці останньої історичної доби, розробляючи засади зовнішньополітичного курсу незалежної України, продукувати конструктивні, виважені рішення.

Однак в перші роки незалежності державотворці України сповідували далеко не завжди раціональні та життєздатні підходи щодо внутрішньої та зовнішньої політики. Був період

так би мовити національного романтизму, а то й суттєвих збочень, коли на владному олімпі нашої молодой держави намагалися рішуче дистанціюватися від сучасної Росії, нехтували не тільки соціокультурними, але й потужними економічними зв'язками, ігнорували очевидні факти, значну залежність від російських енергоносіїв тощо. На озброєння була взята націоналістична ідеологія, яка переносилася на питання мови, культури, історії, на поталу віддавалися багатотисячлі зв'язки з північно-східним сусідом; натомість розхожим став підхід щодо “швидкого входження в Європу” тощо.

Лише з плином часу політична еліта усвідомила здавалося б очевидні речі: зовнішньополітичні засади країни мають ґрунтуватися досить міцно на реальних, а не віртуальних чинниках, що економіка значною мірою визначає відповідні вектори й так би мовити валентність зовнішньої політики. Розвиток торговельно-економічних відносин — це основа і впливовий фактор зовнішньої політики кожної країни в конкретний час у реальній системі міжнародних координат. Практика здійснення багатовекторного зовнішньополітичного курсу української держави однозначно довела, що питання “європейськості” чи належності до того чи іншого геополітичного виміру вирішується проведенням відповідної внутрішньої політики, визначається значною мірою соціально-економічним становищем країни, а не зовнішньополітичною риторикою, заклинаннями щодо обраного курсу.

Зазначимо, що владою не проводяться заходи щодо поліпшення демографічного стану. За останні роки сталося різке зниження народжуваності й зростає смертність населення. Відповідно до від'ємного природного приросту населення України в останнє десятиліття минулого століття зменшилося майже на 2,5 млн чоловік. І це в мирний час, за відсутності воєнних чи етнопатриотичних конфліктів. За даними Інституту економіки НАН України, в першій чверті ХХІ ст. населення України скоротиться до 42 млн чоловік. По кількості пенсіонерів і народжуваності в розрахунку на 1000 жителів держава посяде за цей час відповідно перше та останнє місця на пострадянському просторі, а по тривалості життя — 120 місце в світі. Скорочення відновлення людських та трудових ресурсів негативно відіб'ється на розвиткові вітчизняної економіки.

Аналізуючи складові геополітичного та геостратегічного ут-вердження України, слід особливо наголосити на значній недооцінці владною елітою в перші роки незалежності проблем забезпечення теплоенергетичними ресурсами (ТЕР) нашої держави. Адже відомо, що вже не одне десятиліття боротьба за право володіння енергоресурсами, за право їх транспортування та за вплив на ринок енергоносіїв стали потужним чинником реалізації інтересів держав світу, їх політичної поведінки, базою політичних та економічних союзів і навіть джерелом міжнародних конфліктів.

Україна належить до енергодефіцитних країн, оскільки за рахунок своїх джерел ТЕР вона задовольняє свої потреби лише на 47–49 %. Власний видобуток покриває 10–12 % потреб у нафті, 20–25 % — у природному газі. І від того, як буде розвиватися світова геополітична і гео економічна ситуація в енергетичній площині, значною мірою будуть залежати умови функціонування економіки та теплоенергетичного комплексу (ТЕК) України.

В умовах майже повної залежності від поставок енергоносіїв з Російської Федерації заходи по диверсифікації джерел їх надходження, насамперед природного газу й нафти, мають розглядатися як ключовий елемент забезпечення національної безпеки держави і створення умов для стійкого розвитку ТЕК. Це вимагає невідкладної розробки і реалізації концепції довгострокової енергетичної політики України, наріжним каменем якої мають стати заходи диверсифікації.

Багатовекторність українського зовнішньополітичного курсу останнім часом викликає багато нарікань як за кордоном, так і в самій Україні. В енергетичній сфері її трактують ще більш неадекватно, для чого є певні підстави. Так, представники крайніх поглядів виступають або за негайне відключення від російських газонафтопроводів і за широку співпрацю лише з європейським і світовим співтовариством, або навпаки — за рух у кільватері російської політики в надії на отримання дешевих енергоносіїв. Підсумок кількох однаково великих, але протилежно спрямованих векторів, як відомо, дорівнює нулю. Тобто зовнішньополітичний курс не має бути занадто заполітизованим і спрямовуватися лише на Захід чи тільки на Росію. Прийняття державних рішень повинно здійснюватися тільки з ура-

хуванням їх відповідності національним інтересам України на основі міжнародного права та економічної доцільності. Така прагматична спрямованість і має стати головною при визначенні векторів українського зовнішньополітичного курсу. Адже Україна — великий споживач російського газу в Європі, посідає за обсягами споживання природного газу шосте місце в світі, а за імпортом — третє місце після США та Німеччини.

Поряд з цим слід брати до уваги наявну в нашій державі газотранспортну систему (ГТС) і становище в цьому зв'язку провідної транзитної країни Європи та й загалом світу. Адже ГТС України є другою після РАО “Газпром” за потужністю і здійснює близько 90 % експорту російського газу. Таким чином, ГТС України має винятково геостратегічне положення як своєрідний “газовий місток” поміж крупними газодобувними регіонами Російської Федерації та країнами Заходу. За обсягами транзиту газу Україна посідає перше місце в світі. Тому подальше нарощування мережі продуктопроводів обумовлено збереженням й посиленням транзитних функцій української комунікаційної мережі поміж Росією та країнами Західної Європи, воно має бути доповненим також створенням альтернативних варіантів забезпечення вітчизняних потреб в енергоносіях.

Зазначимо, що для Росії експорт газу є важливою складовою державної політики. Для України, власне, контроль над транзитом газу є однією з найбільш вигідних форм бізнесу на державних ресурсах. Цей бізнес приносить досить відчутні як політичні, так і матеріальні дивіденди.

Виходячи з вищенаведеного, очевидним в геополітичному плані для України і винятково важливим в більш широкому плані постає збереження двох гео економічних ліній: захід — схід та північ — південь. В цьому зв'язку слід також зважати на наявні річкові та морські складові. Адже морські порти найбільш відкриті до зовнішнього світу, вони виконують інтеграційну функцію для всієї транспортної мережі держави.

Однак якщо мережа магістральних продуктопроводів в основному ще збережена, комунікаційні можливості Причорномор'я значною мірою вже майже втрачені. Протягом багатоміліардної історії Причорноморський край славився значним піднесенням у розвитку широкого спектра економіки, а також

талановитими людьми різних професій. Головним багатством Причорномор'я, яке століттями створювали природа та люди, є мережа комунікаційних зв'язків. Це все, звичайно, неможливо придбати зразу чи купити, але напрацьоване віками легко втрачається, якщо відсутній державний підхід, стратегічне бачення та розвиток.

Зміни в геоеконімічному становищі України в бік світової периферії та відсутність перспективних масових вантажопотоків свідчать про обмеженість можливостей його формування. Україна за роки незалежності втратила функції головного комунікаційного вузла в Причорномор'ї та Південно-Східній Європі, поступившись першим місцем сусідній Румунії.

Після падіння “залізної завіси” значно змінилися зовнішні та внутрішні чинники, котрі впливають на морську політику держави. В геополітичному баченні України морські рубежі постають одним із безперечних стратегічних ресурсів розвитку країни. Морська держава має очевидні переваги для активної участі в міжнародному поділі праці. Однак у концепціях державного будівництва перевага віддається геополітичній осі Захід — Схід. Домінантними є підходи стосовно заперечення необхідності збереження морської “спадщини”, що дісталася від колишнього Радянського Союзу. Зниження рівня державного керівництва морськими галузями призвело до вкрай негативних наслідків.

Морське господарство, що раніше приносило до державного бюджету мільярдні прибутки, за часів незалежності нашої держави стало збитковим. Над морським господарством пронісся так би мовити величезний шторм, що завдав непоправної шкоди. Доля торгового флоту стала ареною гострої політичної боротьби, яка спричинила фактично загибель Чорноморського пароплавства — однієї з найбільших світових судноплавних компаній.

Нині торговим флотом України перевозиться вантажів у 2,5 раза менше, ніж тридцять років тому. Як з'ясувалося, втрачені всі міжнародні судноплавні лінії, а у вантажоперевезеннях домінують іноземні фрахтівники. Повністю зупинені перевезення транспортним пасажирським флотом, який витіснено і з міжнародних круїзних ліній. Митні та прикордонні бар'єри, збільшення портових зборів та постійне підвищення залізнич-

них тарифів знижують привабливість України для транзитних вантажоперевезень.

В останні роки Причорномор'я втратило свою привабливість для іноземних інвесторів (особливо Крим та Придунайська зона), натомість — стало регіоном підвищеного ризику для вкладення іноземного капіталу. Відсутність сучасної інфраструктури, в тому числі швидкісних комунікацій, загострення енергетичної кризи, дефіцит якісного водопостачання та інші проблеми реально відкинули регіон на світову периферію. Україна втратила геополітичні та гео економічні виміри позицій, які реально існували в Причорномор'ї та Придунайській зоні.

Дванадцять минулих років, їх аналіз з позицій утвердження України як суб'єкта геополітики промовисто доводить необхідність розробки та здійснення владною елітою відповідної державної стратегії. Реальне геополітичне сходження України залежало й залежить від політичної волі та стратегічного бачення, можливостей консолідації і використання людських та природних ресурсів і спрямування їх на дійове піднесення соціально-економічного розвитку.

Слід зазначити, що комунікативний простір України як незалежної держави та суб'єкта геополітики ніколи ще не планувався. В багатовимірному просторі стратифікуються політичні, правові, інформаційні, соціокультурні, фінансово-економічні, транспортні та інші комунікації. Вони спроможні володіти внутрішньою енергетикою, набути притягальних якостей як в центрі, так і на периферії.

Геополітична, гео економічна та соціокультурна рубіжність України постає стратегічним ресурсом становлення державності і світогосподарської інтеграції. Рубіжність — це не буквально віддзеркалення ресурсного розвитку. Енергетика складових рубіжних територій постає як потенційно можливе об'єднання впорядкованих у просторі та часі соціальних і економічних сил.

Динамічний, стійкий розвиток держави залежить не лише від природних багатств та наявних підземних копалин. Можна мати великі природно-енергетичні запаси, але залишатися бідною країною. У світі є загальновідомі приклади, коли бідна на природні ресурси країна досягає значного рівня розвитку і добробуту її громадян. Певно, що джерело успіху полягає

у співвідношенні творчої енергії людей з організаційними та ресурсними складовими розвитку.

Україна дійсно є рубіжною державою, в нинішніх межах якої зійшлися і тісно переплелися кордони трьох геополітичних, гео економічних та соціокультурних просторів: європейського, євразійського і середземноморського (чорноморського). Для рубіжної країни досить актуальною є проблема самоідентифікації суспільства, власне, на рівні етнонаціональному, конфесійному, геополітичному та інших.

Стійкий розвиток, добробут рубіжних держав значною мірою залежать від їх відкритості світу, довколишніх сусідніх країн, а також участі у міжнародному поділі праці і наявності сприятливого для вільної торгівлі та підприємництва правового поля. Приклади наявних рубіжних країн у світі безперечно доводять доцільність розміщення на їх теренах численних міжнародних фондів та організацій, економічних і фінансових інституцій.

Соціокультурна рубіжність України — стратегічний ресурс становлення державності та консолідації нації, компліментарного соціально-економічного розвитку всіх народів країни, прискорення обігу капіталів та зростання іноземних інвестицій. Ігнорування рубіжного становища, прояви крайнього націоналізму, звуження комунікативних потоків спроможне спонукати до значного посилення центробіжних сил, їх політизації.

Державна стратегія має виходити із геополітичної концепції наявного рубіжного становища України. З урахуванням соціокультурних та гео економічних кордонів виділяються три рівні формування геополітичного бачення України. На міжнародному рівні визначається геополітичний простір нашої держави в сучасному світі як країни на межі цивілізацій та у слов'янському світі. Покликання Києва самовизначитися центром східнослов'янства, проводити належне відмежування від Москви — цього велетенського євразійського центру.

Врахування особливостей, відмінностей і спільного поміж західних, східних та південних областей держави є неодмінною складовою подальшого сходження України. Столітні зв'язки західних областей з культурою та традиціями Європи, біполярне становище жителів східних областей, які відчува-

ють себе українцями по крові і водночас частиною російської культури, а також найбільш інтернаціональні риси жителів південних областей — все це, серед іншого, є складовими творчого процесу культурно-маргінальних громад.

Згідно з геополітичними та просторово-економічними складовими української держави головними у процесі її міжнародної ідентифікації постають ті чи ті аспекти. Владним імперативом для України є орієнтаційний аспект як визначальна домінанта подальшого поступу. Орієнтаційний аспект слід розуміти як синтетично-інтегративне поняття. Воно поєднує в собі як геополітичні прагнення, ціннісні мотивації, так і врахування історичних витоків та напрямів міжнародного розвитку в глобальному контексті.

Логічним кроком у здійсненні геополітичної стратегії України є перегляд статусу нейтральної держави на користь західноєвропейського вектора інтеграції. Про це автору доводилося писати ще до прийняття, а потім і після схвалення Конституції України. Таке бачення стверджують нині також окремі політики та ряд науковців. І лише в травні 2002 р. державні органи України визначилися щодо реальних перспектив співробітництва з НАТО в напрямі євроатлантичної інтеграції.

Невідкладним імперативом часу для Києва постає визначення та утвердження власних орієнтаційних складових. Проблеми орієнтації, а також шляхи їх розв'язання перебувають у площині подолання Україною комплексу психологічної, соціокультурної роздвоєності. Уже заявлена прозахідність України має бути доведена утвердженням демократичних засад та стійким економічним розвитком суспільства. Це мають досить твердо засвоїти на владному олімпі в Києві. Адже без цього ніякі програми чи гарячі компліменти сторін не допоможуть. У разі коли еволюціонує орієнтація на Схід, на Росію — цей перебіг подій автоматично стане визнанням грандіозної помилки перших років сходження державності України. За таких умов українське суспільство змушене буде визнати, що його зусилля останніх років скеровувались на стратегічний і геополітичний регрес. Обравши стратегічним напрямом східну орієнтацію, Україна свідомо обере напрям значного відставання від передових у соціально-економічному плані держав світу.

Які ж суттєві чинники та орієнтації мають стати взірцем для подальшого геополітичного сходження України? Минулий шлях розвитку нашої держави як самостійного суб'єкта міжнародних відносин показує наступне. Україна дійсно не спокусилася стати ядерною державою і по-своєму виправдовує цей крок. Її прагнення сформувати “нейтральну і справедливу” зовнішню політику не витримують зіткнень з реаліями міжнародних відносин на початку XXI ст. — жорстокою боротьбою кожної країни за свої інтереси; намаганнями провідних держав світу виграти у регіональних та глобальних противників всіма доступними засобами і нехтуванням інтересами економічно слабких країн. Саме тому Києву вкрай важливо відкинути ілюзії перших років незалежності й стати врівень з іншими державами — гравцями міжнародного співтовариства. Інакше Київ ризикує стати ізгоєм міжнародних відносин, скоріше об'єктом, а не суб'єктом глобальної політики.

Нині варто брати до уваги, що геополітичний простір на Європейському континенті та світі докорінно змінив свою конфігурацію, видозмінився не лише ландшафт, а й складові стратегічного впливу на ансамбль політичних та економічних інтересів і уподобань провідних держав.

Додамо, що стратегія України щодо входження до євроатлантичного простору проводиться не завжди послідовно, без належного врахування особливостей і позицій Євросоюзу, НАТО, США. Саме тому наголос на врахуванні нових якостей цих інституцій, особливостей кожної з них буде запорукою успішного геополітичного утвердження України та вибору її зовнішньополітичних орієнтирів.

Вихідним для політичного керівництва, еліти України має стати усвідомлення необхідності виходити із власних національних інтересів, а також враховуючи потреби Європи; слід також не забувати наше безпосереднє сусідство з ресурсно могутньою, хоча політично дещо ослабленою Росією.

У площину практичних завдань потрапляє не лише визначення, але й набуття якостей досить вигідного і надійного в економічному та політичному вимірах партнера як на світовому, так і на європейському рівнях. Цього становища Україна зможе досягти завдяки реалізації кількох взаємоузгоджених завдань. До них слід зарахувати:

- розроблення і здійснення самостійної зовнішньополітичної стратегії, що базувалася б на чітко окреслених національних інтересах, а також узгоджувалася б з контекстом сучасної геополітичної та гео економічної розстановки сил у світі;
- значне прискорення проведення реформ і утвердження демократичних засад розвитку й тим самим “доведення європейськості” нашого поступу;
- більш повне, раціональне і потужне використання всього наявного вітчизняного потенціалу й утвердження належних позицій у світогосподарському розподілі виробничих сил;
- визначення конкретного кола принципово важливих для України партнерів, співпраця з якими відігравала б роль каталізатора економічного розвитку;
- свідоме запобігання входженню в об’єднання, коаліції країн невизначального характеру, а віддача переваги участі в європейському будівництві, що додало б довіри провідних держав світу.

Географічне положення все ще залишається важливою складовою, якщо не сказати відправним пунктом, для визначення зовнішньополітичних пріоритетів держави, а розміри території та чисельність населення зберігають за собою значення як чинники сили. Однак, з огляду на майбутнє, все більшого значення набувають дещо інші, якісні характеристики. До них слід зарахувати: промислово-технологічний і інтелектуальний потенціал країни, фінансову і ресурсну спроможність, економічну та військову силу тощо.

З огляду на цей аналіз та можливий перебіг подій, Україні слід виявляти більше зовнішньополітичної активності, більше стверджувати національну волю у здійсненні впливу поза власними кордонами, сприяти закріпленню, а в подальшому і зміцненню вигоди, що випливають з власного гео економічного становища. Вітчизняна політична еліта має усвідомити, що для держави Україна ще не втрачені передумови і є реальні можливості стати врівень з іншими державами і бути активним учасником світової, особливо європейської політики.

Слід наголосити, що спокуслива нині для деяких політиків стратегія тісного союзу з Росією, яка сама політично нестабільна і економічно ослаблена, для України таїть великий ри-

зик та безпеку. Перспективним і виправданим може бути орієнтир на Європейський союз та інші європейські інституції, які сприятимуть, а то й спонукатимуть до соціально-економічного зростання і утвердження України як демократичної та впливової держави.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Визначте магістральні напрями зовнішньої політики України на сучасному етапі.
2. Які фактори визначають місце і роль України в сучасному геополітичному просторі?
3. Яким вам бачиться розвиток відносин України і Росії, України і Білорусі, України і Молдови?
4. Охарактеризуйте європейську та євроатлантичну парадигму української політики.
5. Дайте оцінку стану відносин України з державами Центральної і Східної Європи.
6. Назвіть складові та напрями української геостратегії.